

УДК 32: 304.42

ББК 66.011.3

Олена Березовська-Чміль

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЯК СКЛАДОВА ТА ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті визначено поняття та сутнісні характеристики соціального захисту населення. Висвітлено мету, форми та принципи реалізації соціального захисту. Проаналізовано функціонування системи соціального захисту та критерії її ефективності.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна політика, держава, соціальний добробут, суспільна трансформація, соціальна безпека.

Соціальна політика є однією із пріоритетних сфер внутрішньої політики держави, пов'язаної із забезпеченням життєдіяльності суспільства, людини, задоволенням їхніх потреб та інтересів. Необхідним атрибутом соціальної політики є соціальний захист населення.

В умовах трансформації політичної та економічної системи України, поширення ліберально-демократичних цінностей, переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, від державної власності до приватної, розвитку конкуренції й підприємництва гостро постала проблема соціального захисту населення. Створення ринкової економіки супроводжується стрімким розшаруванням суспільства за матеріальним, соціальним статусами. Перед державою постала проблема забезпечення й підтримки малозабезпечених прошарків населення; недопущення зростання соціальної напруги із приводу майнової нерівності, передбачення й фінансування негативних проявів ринку для громадян, створення ефективної пенсійної системи. Тому на сучасному етапі актуальним є дослідження проблеми соціального захисту як важливої складової соціальної політики.

Основними завданнями дослідження є визначення поняття та сутності соціального захисту; висвітлення мети, форм та принципів реалізації соціального захисту; аналіз функціонування системи соціального захисту та критеріїв її ефективності.

Теоретичною основою дослідження даної проблематики є наукові й практичні роботи В.Бакуменка, Н.Борецької, Ф.Бородкіна, С.Вегери, В.Іванова, В.Князева, А.Крупника, А.Колота, В.Мандибури, Т.Парсонса, Т.Сидориної, В.Скуратівського, В.Собченка, С.Фішера, Ю.Хабермаса, Ф.Хаска, І.Ягодки та інших.

На думку В.Скуратівського, соціальний захист являє собою комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах. Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту й законів, які повинні керувати їх діяльністю, економічні – формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів і трансфертів. Отже, соціальний захист – це правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства: від багатих до бідних, від здорових до хворих, від молодих до літніх [5, с.36].

Результатом цих заходів є стан захищеності (або безпека) людини, особи. Зазвичай розглядають соціальну безпеку не лише окремої особи, а й суспільства загалом. Вона є складовою національної безпеки, що визначає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також від загрози соціальним інтересам.

Розглядаючи добробут як мету соціального захисту, слід зазначити, що в людському суспільстві поняття добробуту є відносним. У сфері соціального захисту під добробутом розуміють відсутність хвороб і можливість задовольнити основні потреби

людей, а ці потреби змінюються в часі й просторі. Навіть двадцять-тридцять років тому потреби пересічного українця дещо відрізнялися від теперішніх. Різняться також потреби жителів міста й села, пенсіонерів і дітей, людей з різним рівнем освіти й соціальним статусом. Сучасні системи соціального захисту мають тенденцію до задоволення специфічних потреб окремих груп населення, що змінюються в часі й просторі. Зазначимо, що матеріальний добробут не є самоціллю, а лише передумовою створення соціального добробуту – таких умов життя, у яких людина добре почувається, може фізично й розумово розвиватись. Отже, кінцевою метою соціального захисту є надання кожному члену суспільства незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності можливості вільно розвиватись, реалізовувати свої здібності. Якщо звернутись до ст. 24 Конституції України, яка проголошує, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, за статтю, етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, мовними та іншими ознаками, стає зрозуміло, що соціальний захист є одним з інститутів, який забезпечує права й свободи громадян. Зокрема, соціальний захист забезпечує рівність прав чоловіка і жінки через матеріальну підтримку материнства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [3, с.6].

З поняттям соціальної безпеки як складової національної безпеки узгоджується також інша мета соціального захисту – підтримання стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, що виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю, виявляється в страйках, актах громадянської непокори, сутичках між окремими групами населення.

Соціальний захист є поняттям значно вужчим, ніж соціальна політика. Сфера дії соціального захисту обмежується безпосередньо сім'єю та особою, їхнім добробутом. Проте кінцева мета і соціального захисту, і соціальної політики практично одна.

Поняття “соціальний захист” є одним із центральних понять соціальної політики. Його вперше використали американські законодавці в тексті закону, прийнятого у 1935 р. У ньому давалося правове обґрунтування нового для США інституту обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності й безробіття. Цей термін органічно вписався в понятійний апарат учених і практиків, тому що просто й зрозуміло виражав сутність підтримки соціально вразливих страт населення. Надалі рамки цієї дефініції значно розширилися, чому сприяла, у тому числі, і розробка конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародної асоціації соціального забезпечення, присвячених соціальному страхуванню й соціальній допомозі, гарантуванню мінімальних доходів працюючим при настанні непрацездатності, а також умовам праці та її охороні, заробітній платі. Широке використання міжнародним співтовариством категорії “соціальний захист” значною мірою зумовлене кардинальними змінами, що відбулися в соціальній політиці західних країн у 1930–1950-х роках.

У постсоціалістичних країнах термін “соціальний захист” почав уживатись із настанням ринкових трансформацій. При цьому найчастіше використовують похідний термін, а саме “соціальна захищеність”. Їхня різниця полягає у співвіднесенні дії і стану: для “соціального захисту” ключовим є характер намірів (держави, суспільних структур й особистості) з реалізації соціальної політики; для “соціальної захищеності” головним є визначення стану, у якому перебуває особистість чи соціальна група (інваліди, безробітні, пенсіонери і т. д.).

В Україні поняття “соціальний захист” почали широко вживати лише на етапі переходу до ринку і як його атрибут, хоча в тій чи іншій формі соціальний захист завжди був притаманний українському суспільству. Зокрема, у ст. 46 Конституції України проголошується, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати го-

дувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ й організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

У найширшому трактуванні соціального захисту до нього включають також заходи з охорони здоров'я, соціальну роботу тощо.

Отже, соціальний захист передбачає певний рівень матеріальної забезпеченості, тобто підтримку доходів, захист добробуту.

До найважливіших характеристик терміна “соціальний захист” відносять: види й організаційно-правові форми соціального захисту, категорії громадян, яким надається соціальна допомога або які охоплені соціальним страхуванням. Такий методологічний підхід спирається на позиції МОП, яка розглядає національні системи соціального захисту як комбінацію різних інститутів соціального страхування й соціальної допомоги.

До форм соціального захисту належать: особисті види соціального страхування (пенсійне, медичне, від нещасних випадків на виробництві, від безробіття); соціальна допомога різних видів; національні системи охорони праці; допомога держави в одержанні освіти; системи соціального захисту на рівні підприємств тощо.

Населення як об'єкт соціального захисту умовно можна поділити на три основні соціальні групи: працюючі, непрацюючі працездатні й непрацюючі непрацездатні громадяни, підходи до соціального захисту яких істотно відрізняються.

Діяльність служб соціального захисту повинна базуватись на результатах оцінки не тільки матеріально-побутових, а й духовно-психологічних потреб людини та обґрунтованому розподілі між державою та самою людиною обов'язків щодо задоволення цих потреб. Відтак соціальна робота має бути зорієнтованою “не лише на опіку та допомогу людині у вирішенні повсякденних проблем, а, в першу чергу, на розвиток у неї здатності до самоорганізації та самопомоги, на формування навичок самостійного подолання життєвих труднощів” [3, с.8]. Відтак сутність соціальної роботи полягає в її спрямованості на підтримку, розвиток особистості, реабілітацію індивідуальної та соціальної суб'єктності людини. Вона “докорінно відрізняється від доброчинності, в тому числі й державної, характерної для патерналістських моделей соціальної політики” [6, с.11]. Якщо доброчинність акцентує увагу на суб'єкті доброчинності, то головна мета соціальної роботи полягає в поверненні людині здатності діяти самостійно в певному соціальному контексті.

Обґрунтування доктрини соціального захисту та її законодавче вираження залежать від трьох груп факторів – політичних, економічних і соціальних, які формують простір життєдіяльності людей. Політичні фактори охоплюють ідеологію, законодавство, інституціональну структуру держави і суспільства. Економічні (матеріально-речові) фактори визначають рівень матеріального добробуту країни та її населення. Соціальні фактори (соціально-психологічні, морально-етичні, релігійні компоненти життєдіяльності) – ступінь гармонізації відносин між державою, суспільством та індивідом.

У ринковій економіці прагнення підприємців до одержання максимально можливого прибутку визначають тенденцію до мінімізації витрат виробництва, включаючи заробітну плату й соціальні виплати. Ця тенденція за відсутності зовнішніх регуляторів призводить до погіршення матеріального становища найманого персоналу, а крайні її форми ведуть до погіршення умов життєдіяльності працівників та членів їхніх родин і, зрештою, до їх деградації.

З іншого боку, безумовне забезпечення пристойної нижньої межі споживання здатне стимулювати руйнування мотивації до самозабезпечення й праці в значній цілком працездатної частини суспільства. Це породжує утриманські групи. Так, у Німеччині значна кількість іммігрантів не лише одержують допомогу, але й віддають перевагу, як

вони висловлюються, “сидінню на велфері”. Welfare (соціальна допомога) для багатьох із них є додатковим джерелом прибутку, яке не потребує трудових зусиль. Але збереження такого джерела потребує обману держави, певних знайомств, навчання дітей спеціальному стилю поведінки й спілкування [1, с.21]. Приблизно те саме відбувається серед іммігрантів у США. І така модель поведінки поширена не лише в середовищі іммігрантів. На велферні платежі припадає більше третини всіх витрат уряду Сполучених Штатів Америки. Їхнє швидке зростання призвело до того, що від 1960 р. до 1985 р. сума велферних платежів у США подвоїлася – від 6% до 12% ВВП [7, с.396]. Це призводить до формування особливої субкультури, сутність якої зовсім не відповідає ідеології здорового суспільства зі справедливою стратифікацією. Руйнування орієнтації на власні досягнення ліквідує стимули до праці, підприємництва, особистої ініціативи, роз’їдає базові основи сучасної економічної культури.

Система соціального захисту, заснована на ідеї матеріальної допомоги й гарантії мінімального рівня доходу, усією вагою лягає на масового платника податків. Навіть у найбагатших країнах постійно йдуть дискусії про пошук рівноваги між ефективною економікою й соціальною захищеністю. Світовий досвід доводить неможливість одночасного забезпечення високого рівня ефективності економіки й соціальної захищеності протягом тривалого (10–15 років) часу. Тому і в розвинених країнах спостерігаються цикли, коли суспільство змушене розвивати одне на шкоду іншому [1, с.22].

Проблеми нерівності в розподілі доходів і соціальна політика держави вкотре стали предметом жвавих теоретичних дискусій наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років у період неоконсервативного зрушення в державному регулюванні (“рейганоміка”, “течеризм”). Суть проблеми полягає у визначенні межі втручання держави в перерозподільні процеси. Надмірно активне втручання держави в перерозподільні процеси, вирівнювання доходів призводить до зниження ділової активності в суспільстві й скорочення ефективності виробництва в цілому. З іншого боку, скорочення ролі держави в регулюванні доходів населення веде до зростання диференціації доходів, соціальної напруженості, загострення соціальних конфліктів й у підсумку до падіння виробництва, зниження його ефективності. Досягнення оптимальних масштабів втручання держави в регулювання соціальних відносин у суспільстві пов’язане з вирішенням протиріччя між ефективністю й соціальною справедливістю.

Так само, як і визначення норми споживання, вирішення цього протиріччя є індивідуальним для кожної країни. Економічні процеси розвиваються на базі специфічних для кожної країни духовних, моральних підвалин суспільства, національних традицій, історичних особливостей, що формують особливі мотиви господарчої поведінки. Так, високі ставки податків, що стягуються з доходів приватних осіб і прибутків корпорацій у Швеції (близько 60% ВВП), є неприйнятними для США, де їхня частка складає лише трохи більше від 30% [7, с.378].

Однією з основних політичних функцій держави є протистояння егоїстичному інтересу підприємців, утримання на прийнятному рівні соціального стану залежних (а отже, уразливих) найманих працівників. Зміст цієї функції полягає в забезпеченні стійкого й динамічного розвитку суспільства, який припускає збалансоване врахування інтересів усіх класів та прошарків суспільства як цілісного соціального утворення. Дана функція реалізується через формування необхідних норм соціального захисту, закріплення їх у формі законів і контроль за виконанням останніх. Таким чином, критеріями ефективності системи соціального захисту та соціальної політики держави є показники матеріального стану населення, тривалість життя громадян, відсутність масових соціальних конфліктів і соціального утриманства, прояви якого становлять неабияку загрозу самій ідеї соціального захисту.

Конституційне, трудове й соціальне право є підвалинами національної доктрини соціального захисту. Ю.Хабермас вважає, що “розвинена система соціального захисту

стає політичним змістом масової демократії. Звідси випливає, що політична система не може цілком звільнитись від орієнтації громадян на споживання. Вона також не в змозі домогтись безмежної лояльності мас і тому для додання легітимності своїм діям повинна пропонувати державні й соціальні програми, виконання яких підлягає контролю” [8].

Варто зазначити, що соціальна політика не зводиться тільки до діяльності органів влади, які займаються соціальними питаннями. В її розробці й реалізації беруть участь “усі громадянські інститути суспільства (політичні інститути, соціально-професійні об’єднання громадян, окремі люди), перед яким влада звітує за результатами соціальної діяльності” [4]. Формами такого контролю є конституційне право, референдуми, вибори, звіти депутатів, суспільна думка, листи громадян тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що при побудові ефективної системи соціального захисту та соціальної політики важливу роль відіграють такі, тісно пов’язані між собою, фактори:

- визначення моделі соціальної політики з урахуванням специфічних для кожної країни духовних, моральних підвалин суспільства, національних традицій, історичних особливостей;
- знаходження оптимального співвідношення між ефективністю економіки й соціальною захищеністю;
- активна участь у реалізації соціальної політики всього населення через політичні інститути, соціально-професійні об’єднання громадян, особисті ініціативи й т. д.;
- забезпечення разом із матеріальними гарантіями комплексу інших видів соціальної підтримки громадян (допомога в адаптації до життєвих умов, професійне навчання, культурно-освітні послуги тощо).

Таким чином, соціальна політика покликана забезпечити чітке функціонування системи соціального захисту, а також соціально-політичних інститутів, які є суб’єктами соціальної політики, здійснення координації, узгоджувальної діяльності елементів системи, усвідомленої спрямованості їх зусиль, формування оптимального співвідношення й підтримання необхідних пропорцій між цими елементами, приведення до стрункої системи різноманітних дій усіх її учасників, спрямування різних форм, методів і засобів соціальної політики на досягнення очікуваних результатів, насамперед на досягнення адекватності цілеспрямованої діяльності суб’єктів соціальної політики, пов’язаної з освоєнням і творенням соціального буття, розвитком соціальної сфери, вимогами об’єктивних закономірностей суспільного прогресу, сучасною логікою розвитку цивілізації.

1. Бородкин Ф. М. Движение российского социума к государству благоденствия / Ф. М. Бородкин // Социологические исследования. – 1997. – № 7. – С. 20–29.
2. Иванов В. Н. Основы социального управления [Электронный ресурс] / В. Н. Иванов // Менеджмент и маркетинг. – Режим доступа : http://mx4.ru/ivanov_socmanage/14/3/.
3. Крупник А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / А. С. Крупник ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2002. – 15 с.
4. Сидорина Т. Ю. Изменения структуры общества и модернизация социальной политики [Электронный ресурс] / Т. Ю. Сидорина. – Режим доступа : <http://www.hse.ru/ic6/report23.doc>.
5. Скуратівський В. А. Соціальна політика як суспільний феномен і вид практичної діяльності / В. А. Скуратівський // Вісник УАДУ при Президентіві України. – 1997. – № 1. – С. 32–37.
6. Собченко В. В. Трансформація системи державного управління соціальним захистом населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / В. В. Собченко ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – Харків, 2005. – 19 с.
7. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи ; пер. с англ. со 2-го изд. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 864 с.
8. Хабермас Ю. Отношения между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма [Электронный ресурс] / Ю. Хабермас. – Режим доступа : <http://zn1.boom.ru/bibl/Hbrms.htm>.
9. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек. – М., 2005.
10. Ягодка І. Соціальна інфраструктура і політика / І. Ягодка. – К., 2000.

В статье определено понятие и сущностные характеристики социальной защиты населения. Отражена цель, формы и принципы реализации социальной защиты. Проанализировано функционирование системы социальной защиты и критерии ее эффективности.

Ключевые слова: социальная защита, социальная политика, государство, социальное благосостояние, общественная трансформация, социальная безопасность.

The concept and essence of social defence were determined in the article. It elucidated the aim, forms and principles of the social defence. It analyzed the functioning of social defence system and criteria of efficacy.

Key words: social defence, social politics, state, social prosperity, social safety.

УДК 322
ББК 66.3

Олег Білоус

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ В УКРАЇНІ: РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджуються проблеми політичних та релігійних впливів на українську церкву в XIV – першій половині XVI століття. Проаналізовано спектр проблем, які супроводжували унійні процеси. Досліджено як внутрішні, так і зовнішні чинники політико-релігійних взаємин на території українських земель в означений період.

Ключові слова: церква, релігія, суспільство.

У сучасний період розвитку людської цивілізації проходить процес примирення різних конфесій та церков. У християнському світі поменшало конфліктів навколо питань визнання чи невизнання певної конфесії, сприйняття чи несприйняття однієї конфесії іншою.

Багато українських церковних діячів усе більше говорять про майбутнє об'єднання церков та створення єдиної Помісної церкви, у якій не виникатимуть суперечності на основі різного віросповідання. Але в сучасній Україні ще існують протиріччя на духовному ґрунті, пов'язані з тим, що багатьма представниками українського політикуму роздмухуються навколорелігійні пристрасті.

Україна завжди стояла на перетині інтересів Заходу та Сходу, різних культур, різного світосприйняття. Тому не дивно, що саме в Україні існують декілька різних конфесій, які можуть порівняно мирно співіснувати. Тому цікавим та необхідним для історії релігії й церкви в Україні є вивчення взаємовідносин Римського престолу з Українською церквою.

Мета дослідження – висвітлити процеси розвитку зовнішніх та внутрішніх політико-релігійних впливів на українську церкву в XIV – першій половині XVI століття й проаналізувати, як ці процеси вплинули на церковні відносини в Україні та взаємини української церкви з Римським престолом у Ватикані.

Після того, як наприкінці XIV століття Галичину було остаточно включено до Польського королівства, значна частина місцевого боярства була витіснена з рідного краю, а ті, що залишилися, втратили свої позиції в адміністрації. Королівська влада спиралася на прийшлих землевласників, яким, як і католицьким церковним установам, надавалися великі земельні володіння. Українська церква загалом не втратила своїх прав, але не вона була панівною в державі. У найбільшому місті Галичини – Львові та в окремих містах західних повітів краю самоврядування, згідно з нормами магдебурзького права, було повністю в руках німецьких (пізніше колонізованих) міщан-католиків. Навіть у тих містах Галичини, де українці становили більшість, впливи католицького патріциату в управлінні були непропорційно великими.

І хоча до 1430 року в Галичині обов'язковими залишалися правові норми, успадковані від Київської Русі (так зване руське право), ситуація в царині культури докорінно